

E szoros életközösségbe a közösség tagjainak tudta és akarata nélkül betagozódni senkinek sem lehetett. A falutagságba való felvétel szerződésjellegű aktus volt. Így rendelkezett a betelepíteni szándékozókra az 1759-es falutörvény: „*Ha valami idegen ember másunnan ide falunkba jönne, aki ez előtt itt nem lakott volna, s falunkban megtelepednék, addig a marháját falu határára, még a nyomára se bocsássa, amíg egy forintot le nem teszi a falu számára. Azután ha léssen vonója, az vonókkal, egyébféle marhája pedig a falu csordájába járhat; azontúl a faluval contribuáljon.*”⁵¹

A szoros belső kötelék talán a hajdani nemzetségi szervezet még felderengő képe, de ha ezt a hagyományt az idő félre is söpörte, helyébe a hegyek árnyékában szerveződő élet nehézségei a közösség minden tagjára rávetítette ennek a szolidaritásnak az igényét. A falutagság legtermészetesebb formája tehát a beleszületés egy családba, esetleg nagycsaládba, rokoni tömbbe, az egynevűek szomszédságába, a família nevét viselő utcába vagy tizedbe. A faluközösség zártságát e szoros belső köteleken kívül még az is indokolta s növelte, hogy az ingó, de főleg ingatlan javak (szántók, kaszálók, legelők, erdők) közös birtoklója volt. Így hát jelentékeny esemény volt az, ha valakit javakban és terhekben osztó társként maguk közé fogadtak. A közösség tagjává csak a közösség akaratából válhatott bárki, de a possessóráus, a földesuraság saját birtokára, székely örökségére azt fogadott fel szolgálatra, akit akart, pontosabban aki erre kínálkozott. Leggyakrabban pedig erre a Havasalföldről vagy Moldvából Erdélybe menekülő vagy megélhetésük okán tudatosan ezt a földet választó románok vállalkoztak. Ezzel magyarázható a más nemzetiségű jobbágyok betelepítése e zárt közösségbe.

Gazdasági élet

Papolc gazdasági életét az ipari forradalom nagy vívmányának, a gőzgépnek a megjelenéséig elsődlegesen a táji, természetföldrajzi tagozódás, másodsorban a rendi keretek, harmadsorban a település vonzókörzete és az emberek létformájához, kollektív szakami tevékenységéhez kapcsolódó piacozó vándorlások határozták meg. A gazdasági tevékenység mindenkor a falu területének változó felszíni alakulatához igazodott. A

sík területen a forrásokkal szemlélhető időktől kezdve folyt a növénytermesztés, a hegyekben, a dombokon, a kezdetleges vaspapucsos faekével fel nem törhető részeken az állattenyésztés, illetőleg az erdei termékek feldolgozása és értékesítése képezte ősidőktől a papolci társadalom megélhetési forrását. Előre kell bocsátanunk: a falu lakossága – a természetföldrajzi kényszerek okán – a huszadik századig elsődlegesen az állattenyésztésből és a faművességből, erdőélésből tartotta fenn magát, s csak másodlagos, harmadlagos szerepet kapott életében a szántóvető gazdálkodás, a növénytermesztés. Ez semmiképpen sem jelentette azt, hogy a növénytermesztést elhanyagolta volna, vagy közömbös lett volna irányában, csupán azt, hogy bármennyire fontos volt is számára az őszi és tavaszi kalászosok termelése, majd a kukorica, a krumpli meghonosítása, a természeti adottságok miatt olyan kevés szántóföld volt a falu határán, aminek a hozamából képtelenek lettek volna megélni.

A mezőgazdaság:

Kezdetben a székelység mai lakhelyét ősrengeteg borította. Méginkább jellemző volt ez Papolc földjére, határára. A lakoságnak a kezdetleges technológiai eszközök, vaspapucsos faekék, balták, kézi fűrészek, fejszék, fokok birtokában csak hosszú idő elteltével, és nagyon fáradságos munkával, kemény küzdelem árán sikerült legyőznie a vad természetet, és mezőgazdasági termelésre alkalmassá tenni a terület egy részét. A hajdani erdőirtás emlékét nevében is őrzi Papolcon az Orotván határnév, valamint az Aszalvány erdőnév.

Alighanem ez a kegyetlenül nehéz munka is közrejátszott abban, hogy Papolcon – még erdélyi viszonylatban is – hosszú ideig, a 19. század legvégéig, a 20. század elejéig élt a közbirtokossági határhasználat, s a székely vérségi örökösödés leginkább a belső fundusra, a szántókra és a kaszálókra terjedt ki. Az erdők a 19. század végi mérnöki felmérésig és telekkönyvezésig közbirtokossági tulajdonban voltak, s a legelők azt követően is abban a formában maradtak.

A falu communitása hosszú évszázadokon át vagyonszövetséget alkotott. A falu lakója egyben a községi földek társtulajdonosa is volt. A 16. században a falu még az osztásos földközösség intézményeként működött. Időről időre nyílföldeket osztottak szét a családok közt.

Abban az esetben, ha a falu népe megszorodott, ha idegen lakos telepedett be a faluba, akkor minden ember kibocsátotta a kezéből a nyíl-földet, és újból felosztották nyilas osztással a határt. A közös birtokhasználat mellett tehát mindenki a neki osztott külön nyíl földön szántott-ve-tett, külön termelt. A kaszálók, legelők, erdők esetében a közösködés a szokásos rend szerint bonyolódott. Időről időre a közös kasználóhelyek a nyomáshatárba estek. Ilyenkor ezeket csak marhalegelőnek használták. Előbb az ökrök, igavonó barmok, majd utánuk a csordák járták, végül a juhokat, sertéseket bocsátották rájuk.

A szántóföldeket felszabadításuk után közös legelőként használták. Éppen ezért a határnak minden részében csak a nyomáskényszer figyelmebevételével művelhette szántóföldjét a falutag. Közakarattal kellett az egyes növények termesztési helyét, a dülőket kijelölni, a vonó- és igásállatoknak pihenőhelyet kiszakítani a határban, a határrészeket tiltani vagy szabadítani. A közösségi munkavégzés azért is szükséges volt, mert az őszhatárban – ahol például csak búza termett – a vetés egyneműsége miatt dülőutak alig voltak. Nem gázolhattak át egymás földjén, nem siethettek a munkával, nem maradhattak el vele. Aki pedig az aratással késlekedett, munkája gyümölcsét prédájául hagyhatta a community csordájának. Még a 19. század elején is működött a földközösség intézménye. Ekkor még fennállt a szántók nyilas osztása bizonyos növényfélések termesztésére. Még léteztek a közös erdők, közös kaszálók, közös legelők, közös szántók (pl. kendereskertek.)

1871 után az arányosítási és tagosítási törvény végrehajtása során az addig földközösségi rendszerben élő lakosság többségét kiforgatták földjéből és erdejéből. Erre vonatkozóan az 1902. évi székely kongresszusnak üzenték a papolciak, hogy az arányosítás és tagosítás miatt „*Papolc község közbirtokossága a pusztulás szélén áll*”, s kijelentették, „*hogy az ezutáni meg nem élhetés miatt ki kell vándorolnunk. Okozza pedig ezt az, hogy erdeink használatából, melyhez ősi jogok csatoltak, kizárattunk. legelőink baromtenyésztésre nincsenek (...) Ily viszonyok között ittmaradni vérrel szerzett drága hazánkban képtelenek leszünk.*”⁵²

Papolcon a mezőgazdaság a mostoha éghajlat, a kevés termőterület, a korszerűtlen termelési technika következtében aránylag elmaradott volt. Ezt azonban a székely gazda szorgalma, életrevalósága ellensúlyozta. A

régi mezőgazdász termelőeszközei a favázás szekér, kenderhám, faeke, faborona. Ezekkel kellett megművelnie földjeit és termést kicsikarnia belőle.

A termesztett növényfajták igen változatosak voltak: búza, rozs, árpa, zab, kukorica (amelyek termesztéséről már a 18. századi képzési rendtartásokban olvashatunk), köles, lencse, burgonya, mák, len, kender; borsó, bab. (Az 1846. márc. 25-i egyházi jegyzőkönyvben olvashatunk arról, hogy a torony javítási munkálatait végző köművesmestert „*egy véka borsóval és egy véka fuszujkával*” fizették ki a pénzösszeg pótlékeként).⁵³ A gabonafélék közül nagyobb szerepe az őszebénynek volt. Tavaszbúzát keveset és ritkán vetettek. A 18. század derekán még jelentéktelen a kapásnövények térfoglalása is a falu szántóhatárában. Többnyire évenként osztott nyilas szántókon termelték a törökbúzát. Ez az arány az idő teltével megváltozott, egyre fontosabb szerepet játszott a falu élelemezésében, s a tavaszforduló fő veteménye lett.

Csak kuriózitásként említjük meg, hogy a határban bőven termelt komló is. Időnként serfőzésre hasznosították. Az 1654-ből származó Komlóskert nevű határnév tanúskodik róla, hogy olykor-olykor szerepet játszott a falu életében a komlógyűjtés. A háziasszonyok kenyérsütéshez is használták szükségből. A határ regulációja, a nyomásos határhasználat felszámolása, a közlegelők megszűlése és a szénatermő rétek végleges tulajdonba adása után az állattartó gazdák rákényszerültek a takarmánytermesztésre. Főleg lucernát, lóherét és feketeborsót vetettek az állatok táplálása céljából. Ezt azonban már csak a nyomásos rendszer felszámolása és a nyomáskényszer megszűnte után, tehát többnyire a 20. században teheték.

A papolci határban, a hegyek között és a völgyekben, főleg a déli és nyugati lejtőkön mindig díszeltek gyümölcsfák. Termesztett vagy vadon termő gyümölcsfélék voltak a meggy, alma, szilva, cseresznye, körte, később a dió, ribiszke, egres. A vadgyümölcs és szabadon termő gyümölcsfákat szigorú büntetés terhe alatt óvták már a 17-18. században is. Jellemző, hogy az 1759-es falutörvény szerint „*szabad erdőken és mezőkben nevedett fennálló gyümölcstermő alma-, körtvény- és cseresznyefák hasonló tilalomban lesznek. Azokat vágni és pusztítani nem lesz szabad*” három forint büntetés terhe alatt.⁵⁴

A faluközösség időről időre döntött arról, hogy a határfordulók változása szerint, melyik határrészben mit termelhet a lakosság, meghatározták a talajelőkészítő munkák kezdetét, a trágyázás, ugarolás, forgató- és vetés alá történő szántás rendjét és idejét, a vetés kezdetét. Ugyanígy

Zathureczky Gyula gabonása (19. század)

szabályozták a betakarítást, a tarlók, őszi- és tavaszi fordulók legeltetés alá történő felszabadításának időpontját. Hasonló rend uralkodott a széna kaszálása, a rét feltakarása, forgatása, gyűjtése, behordása, kazlázása terén is. Tulajdonképpen minden mezei munkának meg-

határozott szokásrendje és napja volt, amelyet mindenkinek kötelessége volt betartani.

A szántóhatárban a tarlószabadítás után felsarjadó növények is az állattenyésztést szolgálták. Tavasztól a tarlószabadításig a nyomáshatáron, azt követően késő őszig a szabadított tarlón járt a

Községi vágóhíd (1939)

csorda, a vonómarha, a külön, gazdánként vagy háztartásonként, háznépneként legeltetett állatok.

A megtelepedés, pontosabban a Székelyföld birtokbavétele pillanatától foglalkozott a székelység szarvasmarha-, ló- és juhtenyésztéssel. Később a sertés- és kecsketartással. Létfenntartásának alapját ugyanis az

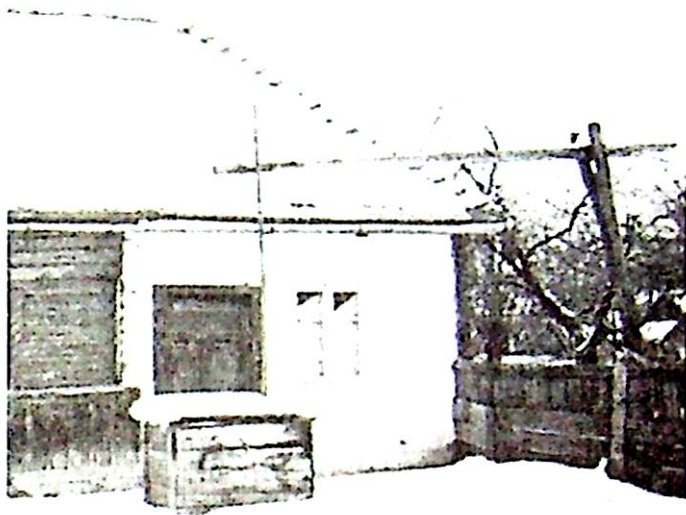
állattartás képezte. Az állattartás Papolcon, hegyvidéki fekvéséből adódóan, még a 19. század második felében is hangsúlyosabb szerepe játszott a lakosság életében és gazdálkodásában, mint a földművelés.

Múlt századi székely parasztház

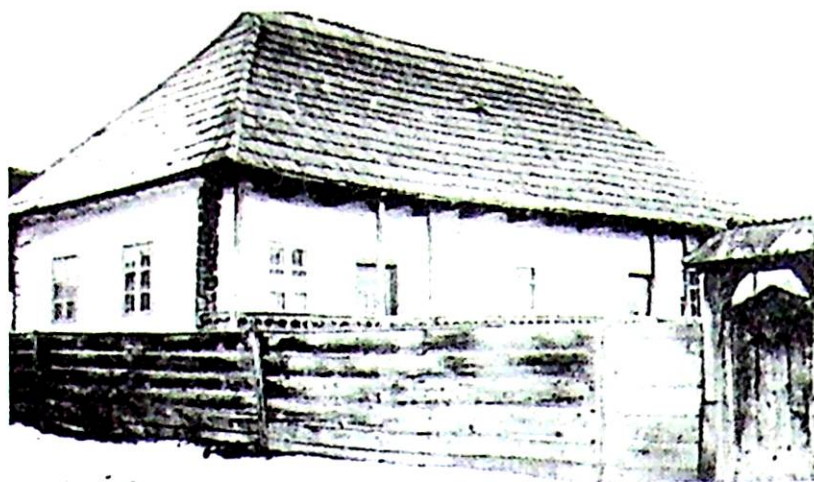
Az állatok legeltetésével kapcsolatosan az a nézet volt általánosabb, hogy a csordába gyűjtött állatok legeltetése egyszerűbb, a ki- és hazahaj-

tás esetében a kártételt könnyebb megakadályozni. A természeti adottságok és az időjárási viszonyok Papolcon már a 16-17. századtól arra kényszerítették a lakosokat, hogy a rideg állattartást kombinálják az istállón tartással. A sertések, juhok többnyire télen is kint jártak a legelőkön, erdőkben, de a korai és nagy vastagságban a legelőket takaró hó a lovakat, szarvasmarhákat télen beszorította a faluba. A faluban éjszakáztak az igavonó barmok és a fejőstehenek nyáron is. A vadak miatt a sertéseket is a faluban éjszakáztatták. Az 1759-es falutörvény külön pontban foglalkozott a csorda és a konda reggelenkénti kihajtásával, ami arról is tanúskodik, hogy az állatok pásztorlása legalábbis már a 18. század derekán szervezett keretek között folyt. Az 1759-es falutörvény a következőképpen rendelkezett er-

Gémeskút parasztházzal

ről: „*Tehén- és sertéspásztorok mezőföldi falvak szokása szerint ketten [induljanak], egyik faluvégitől fogva a két utcán szájjal kiáltozván: hajts*

Székely parasztház

ki, hajts ki a marhát előmbbe. Ostorral is csattogtasson, s úgy hajtsa ki a mezőre vagy fel, vagy alá, amerre útja lészen a csordának a legeltetésre."⁵⁵ Előbb a csordát, utána közvetlenül a kondát kellett kihajtani. Ez a szokás fennmaradt

Papolcon a 20. század második felében kierőszakolt kollektivizálásig, sőt még azután is.

A szántóhatár védelme:

Az elbitangolt állatoktól, tolvajoktól kerítéssel és örökkel védték a termést és a települést. A falut körberkítették, s a településről a határba kivezető három útca végén határkapukat állítottak fel. A kapuk helyét ma is helynevek őrzik:

Tanorkapu, Középső-kapu, Rétkapu. Az 1759-es falu-

törvény szerint „a kertlátó hütösök” vigyázták a kapukat, s az ő feladatuk volt arra is ügyelni, hogy az arra rendeltettek úgy készítsék el a kapukat, hogy a „ki- s bejárók lóhátról is megnyithassák s bétehessék, hogy azok mián kár ne keletkezzék.”⁵⁶ A szántóhatár védelmére a faluközösség kiépítette a határpásztorok és erdőpásztorok szervezetét, amely szervezet századokon át pontosan látta el feladatát, a kárt okozókat szigorúan büntetve.

Dr. Kelemen Zoltán kúriája

A határ usuálásába, a szántók, rétek, erdők használatába, az évszázados szokásokba enged bepillantást az 1820-as úrbérrendezési kísérlet faluvallató investigatiója.⁵⁷ 1820. június 5-én ugyanis a felséges fejedelem *„kegyelmes parancsolatjából béhozandó urbáriális szolgálatoknak tökéletesebb móddal lehető regulációjára megkívántató és szükségképpen előre bocsátandó, s kilenc kiadott pontok szerint véghezviendő investigatióknak és urbáriális conscriptióknak”* az elkészítésére megjelentek Papolcon Vida András és Vajna Ferenc investigátorok és conscriptorok, akik provideus, tehát jobbágy Bibó András házához kérték a földesurakat, vagy azok képviselőit, a falu hiteseit, bíróját és néhány tekintélyesebb, köztisztelőnek örvendő lakost, hogy elkezdjék a falu megvallatását és a jobbágyok, zsellérek által usuált szántók és kaszálók összeírását. A falu földesurai közül báró Szentkeresztzi Zsigmond generális zágoni udvarházának gondviselőjét, Ábrahám Istvánt, báró Henter Antal papolci árendásait, Nagy László és Nagy Zsigmond jobbágyokat, báró Györfi Mihály ugyancsak árendátorát, Szotyori Istvánt küldte el a faluvallatásra. Méltóságos Mihálc Ignác képében báró Apor József jelent meg. Méltóságos Divéki Antal generálistestvére, Divéki József, a Henter örökösökét Salamon Ferenc képviselte. Divéki Antalnét árendátora, öregebb Imre József jobbágy, Rátz Sándorné Henter Máriát jobbágy árendátora, Kelemen Ferenc, tekintetes Gyárfás Pál urat kicsi Kelemen János jobbágy, Gáll kapitány urat Bagoly Elek dominális bíró képviselte. Szentpáli Imre jobbágyát, Imre Moysést, Kis Mihály kapitány dominális bíróját, Bagoly Jánost küldte el érdekei képviselőjére. A szolgálonépet tartó földesurak közül személyesen jelentek meg az alábbi tekintetes urak: Kiss György, Kis József, Odorián Antal, Kis Simon és Bede Tamás.

A community részéről a megvallatottak a következők voltak: ifjú Földes Ferenc jobbágy, falusbíró, Kelemen Péter, öregebb Imre József, deréki Kelemen György, Mikola Bálint, Mikola József, öreg Kelemen János, Nagy Zsigmond, Nagy Mihály, Bagoly Elek, Kelemen Ferenc, Szabó Ferenc, Jakab József, Nagy László és Lörincz Mihály.

Azt tudjuk, hogy 1567-től vannak jobbágyok Papolcon. Ekkor János Zsigmond 12 háztartást adományozott jobbágyszolgáltatásra Mikes Miklósnak. Bethlen Gábor 1614-es lustrájakor 77 jobbágyháztartást és 14 zsellért vettek számba. Papolc tehát már a 17. század elejére jobbágyfa-

lúvá vált. Az idő és a történelem sodorta ugyan ide-oda a jobbágyokat, méginkább a zselléreket, de a jobbágyfundusok maradtak, adóalapot képeztek Papolcon is. A 17-18. századi papolci communitás sorsát részletező források hiányában nem áll módunkban a község szolgálonépeinek sorsát nyomon követni, így hát meg kell elégednünk azzal, hogy 1820-ban 53 jobbágy-, 67 zsellérháztartást írtak össze Vida András és Vajna Ferenc, és találtak 35 olyan szolgálóembert, akik székely örökségen, nemesi kúrián ültek, és a kiadott uralkodói rendelet értelmében a házatlan zsellérek között kellett őket összeírni. Ezek szerint 1820-ban 155 háztartás földesúri alávetettségben élt Papolcon. Bizonyára voltak a zsellérek és alszellérek között nőtlenek, egyedülálló özvegyek, fiatal, gyerektelen házások. Népeségi következtetéseket levonni Papolc lakosság számára vonatkozóan éppen ezért a fenti adatokból elhamarkodott lépés lenne. Itt meg kell elégednünk annak a regisztrálásával, hogy Papolc communitását többségében szolgálónépek, jobbágyok és zsellérek alkották.

Ahogy a megkérdezettek vallották, sem urbáriumuk nem volt, sem szóbeli alku, sem írásos contractus nem szabályozta szolgálataikat. Amint eleik, ők is régi, generációról generációra öröklődő szokás szerint szolgálták földesuraikat. Minden földesúr másként robotoltatta, szolgáltatta embereit. Ahogy a megvallatottak fogalmazták: „*Itt az hányféle az udvar, szinte annyiféle a szolgálat is*”. Minden földesúr a saját belátása és kénye-kedve szerint robotoltatta és szolgáltatta jobbágyait. A jobbágyok, zsellérek és a más házán élő szolgálónépek évenként 1178 nap négyökrös robottal, 7786 gyalogszeres munkával gazdagították a földesurakat. Fontak összesen 467 font kendert, lent vagy gyapjút. Adtak földesuraiknak 18 tyúkot, 165 tojást, és volt közöttük néhány taksás, árendás. Ezek fizettek az általuk usuált, használt beltelkekért, szántókért és rétekért 150 rénes forintot. Papolc határa a 19. század elején – mai mértékkel mérve – 21 927 katasztrális hold volt. Akkor még a sokkal később alapított Komandó területe és határa is a papolciaké volt. Ebből a néhány hold híjján 22 ezer katasztrális holdból 135 bécsi mérőnyi, tehát 67 és fél katasztrális holdnyi területet foglalt el a jobbágyok, zsellérek belteke, fundusa. Szántottak, vetettek – saját bevallásuk szerint – 350 katasztrális hold szántót, és kaszáltak 120 katasztrális holdnyi szénafüvet, rétet. Természetesen ezek mellé az általuk állandóan használt szántókhoz, rétekhez járul-

tak még a közbirtokosi haszonvételek. A minden korlátozás nélküli szabad legeltetés, és az erdők szabad élése fára, vesszőre, gombára, vad- és nemes gyümölcsökre, makkolásra, szénégetésre, deszka-, lécs-, gerenda-, famívek, zindely és egyéb alkalmatosságok készítésére. A lényegét tekintve, senki sem állíthatja, hogy a határ regulázásáig, az arányosításig, a közföldek felszámolásáig, a közbirtokosságok megszüntetéséig föld-, rét-, erdő- vagy legelőhiányban szenvedtek volna a papolci szolgálónépek. Az 1880-as évekig a papolci communitás bármilyen rendű és rangú ember élete – kivéve a possessorátust, a szolgálónépet tartó földesurakat –, megélhetése, vagyonosodása, gyarapodása, portájának rendje, épületeinek minősége, lakásának belső berendezése, használati tárgyainak száma és állapota, jószágainak mennyisége inkább függött az illető szorgalmától, szerencsétől, kezűgyességétől, munkaszeretettől, piacozó kedvétől, egyéni és családi mentalitásától, semmint rendi hovatartozásától. Állítá-sunkat természetesen arra a nem haszonorientált társadalomra kell érteni, amelyik az egész rendi korszak jellemzője volt. Az igazi szegénység, a pauperizáció, a társadalmi osztályokba sorolódás, az egyes emberek és közösségek haszonorientáltsága majd az 1848-as polgári átalakulással vette kezdetét, s Papolcon az 1880-as évektől vált dominánssá. Természetesen ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Papolcon a rendiség korában paradicsomi állapotok uralkodtak, és nem voltak társadalmi, vagyoni egyenlőtlenségek. Ilyen következtetésre eleve rácsáfolna az a töménytelen robot, ami a földesurakat gazdagította, s a legszorgalmasabb jobbágytól is igaereje és kézi munkája gyümölcsének jelentős hányadát sajátította el, születési jogon, rendi alapon. Csak sejtetni szerettük volna a közbirtokossági tulajdonforma közösséget eltartó jellemzőit.

A fentünően sok – de Erdély-szerte általánosan jellemző – roboton túl a jobbágyok többsége fonással is tartozott földesurának, s néhányan tyúk és tojás ajándékot adtak. Tizedet és kilencedet nem kívántak terméseikből sem a földesurak, sem a kincstár, sem a papság. Amit megtermeltek, az a maguk haszna volt.

A határt nemcsak 1820-ban, de már 1733-ban és 1759-ben is három nyomásban használták. A jobbágyok, ahogyan maguk is vallották, állandóra bírták nemcsak beltelkeiket, hanem szántóikat és kaszálórétjeiket is. Ezek mellett természetesen usuáltak, használtak olyan földeket is, amiket

évről évre sorshúzással osztottak, s bennük főleg kerti veteményeket, leguminákat, hüvelyeseket, törökbúzát s egyebet termeltek. A forduló határoiban – nyomásokban – az őszi és tavaszi kalászosokat vetették, változó sikerrel. A három forduló Alsó-, Felső-, és Középső határ néven, határrész névként a legutóbbi időkig megőrződött az emberek emlékezetében. A Felső határ, vagy Felső forduló elég hitvány termékenységgel volt. Ahogyan a parasztok vallották, *„ez egy befüggő bércznek a nyaka, vízmosásokkal vagdaltatik, bajosan trágyázható, s azt is a víz lemossa róla. A földje szikály és agyagos természetű, ... ritkán terem”*. A Középső határ egyharmadát közepesnek, két részét vizesnek mondták, amit nehezen szánhattak, s *„ennélfogva az is keveset”* termett. Az Alsó határnak két részét középszerűnek vélelmezték, egyharmadát terméketlennek. Ezen harmadik határ középszerű része megtermette a búzát, rozsot, törökbúzát. Határunk többi része csak tavaszgabonát, zabot, babot, borsót termelt. Két ökörral csak *„imitt-amott, azt is inkább forgatáskor, és mag alá szántáskor”* lehetett szántani. Papolcon rendszeresen négy ökörral szántották a földet, s évenként háromszor. Elsőben ugaroltak, majd forgató szántást végeztek, végül vetés előtt a mag alá is megszántották a földeket. Trágyáztak is. Használták a régi, a fektetéssel, deleltetéssel, esztena állítással kapcsolatos módszereket, de a belső fundusokon felgyülemlett – mind a szarvasmarhák, mind a sertések a házaknál éjszakáztak – trágyát is kihordták a földekre. A földek a háromszori szántás és többé-kevésbé rendszeres trágyázás mellett is gyatrán termettek. A megvallatottak szerint a rosszabb minőségű földeken egy véka vetés után másfél kalongya (őseink kalongyának nevezték a keresztbe rakott éleket) termelt, s ez eresztett szemül mintegy másfél vékát. A jobb minőségű földeken egy véka vetés után két kalongyát arattak, s abból összesen két véka szemet nyertek.⁵⁸ A másfél, kétszeres maghozam bizonyára az 1813-1818 közötti aszályos évekből visszasíró szomorú emlék, s a valós hozamok bizonyára az elvetett mag két és fél, háromszorosai lehettek, jobb években esetleg négyszeresek is, de ez nem változtat a papolci szántók silány minőségén, és a korabeli talajművelő eszközök, ekék, boronák gyenge minőségén.

Nem dicsérték a vallomástevők a réteket sem. Rétjeik *„kevés részit a vízáradások is rontják”*- mondták, s a rajtuk termelt elegyes szénát csak egyszer kaszálták, *„mivel sarju egyáltallában nem is nevel akkorát, hogy*

meg lehessen kaszálni, de ha nevelne is, nem kaszáljuk meg, mivel ősszel a marhák legelésire szükséges”.

A szántóknál és a réteknél jobbnak és bőségesebbnek tüntették fel a legelőket. Külön ökrótilalmasuk nem volt, hanem a béfüggő-kön, a hegyek lejtőin legeltették az ökröket a tarlók és rétek szabadításáig, azt követően pedig, mint fennebb vallották, a rétre, s mint ahogyan a falutörvényben részletesen szabályozták, a tarlókra hajtották az igavonó barmokat. A tehéncsorda, a heverő marha pedig a nyomáshatáron legelt. Itt állították fel az esztenát is, de a juhokat a nyírás után a hegyekbe hajtották, s ott legelődött a konda is. Itatóhelyeik a patakokban mindenfelé jók és bőségeseek voltak.

Egyedül az erdőkre nem panaszkodtak a papolciak. *„Mind tűzi-, mind épületfa bővséggel tanáltatik a falu szabad erdejébe[n] – mondották –, nem is igen messze. Egy nap könnyen lehet egyszer hozni. Az uttya csak azért bajos, hogy hegynek kell kihágni”.* Makktermő erdejük is volt, de a sertések meghízalására nem elegendő. Védtek is a juhoktól szigorúan a falutörvényben. A falu nevezetes hasznai közé sorolták a vallomástevők, hogy *„ecetnek való vadgyümölcs az erdejében bőven tanáltatik”.* A legfontosabb, ahogyan az ősök vallották, *„fő hasznnak lehet nézni, hogy az idevaló lakosok a communitás szabad erdejéből, amennyit tettzik, annyi épületfát hordhatnak eladni, melyet a mezőföldi lakosok jó áron meg is vesznek. Úgyszintén mindenféle faedénynek fákat, amelyekből készült edényeket és deszkákat, melyeket ismét nagy mértékben praestálnak. Nevezetesen Brassóban könnyen lehet distrahálni (eladni). Némelyek zsendejt [!] is szoktanak készíteni, s ezek azok a beneficiumai Papoltznak, melyekből a lakosai a határjok terméketlenségét pótollyák”.* Büszkék is voltak rá, hogy *„szinte minden szántóvető gazda tud faedényt csinálni”.* A faragás, a fűrészmalomok működtetése megkívánta vaseszközök és a lópatkolási szükséglet tartatott el a faluval négy cigánykovácsot. Csak azt sajnálták a lakosok, hogy vasuk nem volt, azt *„messzünnen és drágán kapja”.*⁵⁹

A fűrészmalomok mellett őrlő malmokat is forgatott elégséges számban a Papolc patakból kivezetett, annak a vizével táplált, s azzal párhuzamosan futó Malomárok. Voltak periódusok, különösen a 19. század harmincas-negyvenes évtizedétől, amikor tucatnyi fűrész- és őrlőmalom vízikerekét forgatták a papolci patakok, gyorsfolyású vizek.

Kendert is bőven termeltek Papolcon, s volt is hol megáztatni, bárha a Papolc vizében szigorúan tilalmazták annak áztatását.

Dr. Bajkó Zsigmond kúriája

A vallomásokból egyértelműen kiderül, hogy Papolc főhaszna az erdő volt. Abból éltek, pénzelték a lakosok. A „famíveikért” kapott pénzen vásárolták a gabonát, mindenféle szükséges, otthon meg

nem termelhető javakat. Az erdő nemcsak faanyagával gazdagította a papolciak életét. Az erdőnek ezernyi egyéb haszna is volt. Azt még az adóemelésről tartó vallomástevők sem merték letagadni, hogy „*a vadászat és halászatba[n] is, akinek tetszik van módja, mivel van erdeje bővséggel, és abban pisztrángos és egyéb nemű halakot termő vizei.*” Hallgattak azonban a berkenyéről, áfonyáról, gombáról, taplóról, fenyőszurokról, a gu-

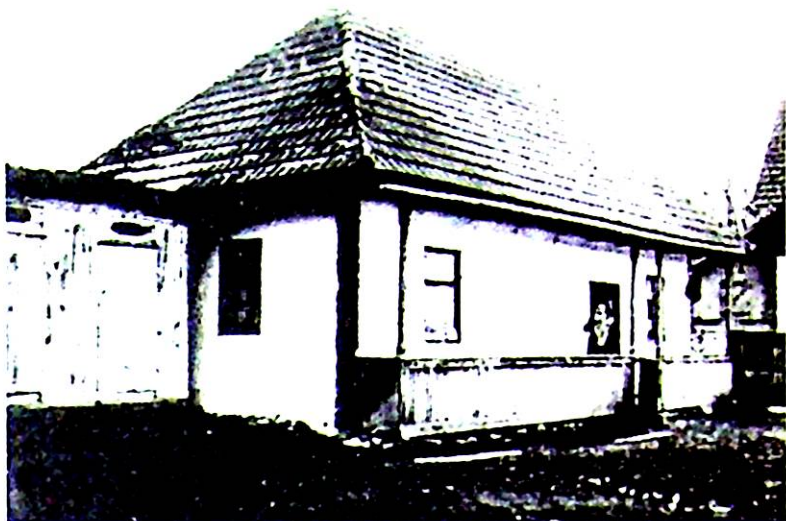
bacsról, az erdő egyéb hasznosítható és pénzre váltható ajándékáról. Meg sem említették a havasi kasszálókat, réteket, leelőket, a szénégetés lehetőségét. Amit a papolciak vesztek földjeiknek gyenge minőségével, bőven kipótolta azokat aján-

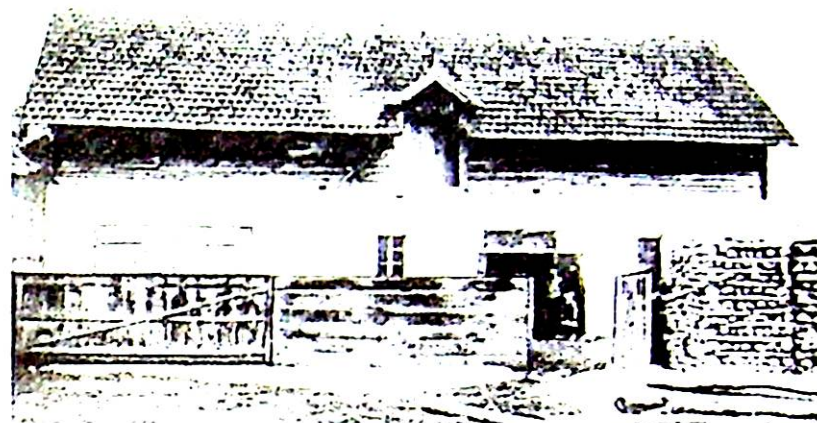
A deportált Bajkó Gyula háza

dékaival a 18 ezer holdnyi erdőrengeteg, melyet szabadon usuáltak. Használatát illetően ekkor még csak maguk szabtak maguknak erdőt kímélő törvényeket.

A szántóvető és állattartó tevékenység mellett az erdőélés, házaló, pia-
cozó kereskedelem, házipar, halászat, vadászat, madarászat, faművesség,
deszka- és léckészí-
tés, szőlőkarók hasí-
tása, zsendely-készí-
tés, vesszőfonás,
gomba- és taplógyűj-
tés, boróka, áfonya,
málna, szamóca, mo-
gyoró, őzek, szarva-
sok, dámvadak, med-
vék, fácánok, nyulak,
fajdkakas, szalonka,
róka, farkas, ezernyi
más, húsáért, bundá-
jáért értékes vad, és egyéb ajándéka az erdőknek... És a csörgedező tiszta,
pisztránggal és egyéb halakkal teli patakok. Ha széppé nem is, de elvisel-
hetővé tették a papolciak életét. Széppé, vonzóvá talán a vadregényes táj

A községi szolgálakás

A községi bikaistálló

varázsolhatta ünne-
peiket és hétköznap-
jaikat. A bármikor
hegyekbe rejtezked-
hető szabadság, az
erdők kincseinek
pazar bősége, az
ősöktől tapasztalati
úton elsajátított
mesterségbeli tudás
inkább büszkévé,
kiegyensúlyozottá
tette a papolciakat, semmint panaszkodóvá. Egyedül a szántóföldjeik vol-
tak mostohák, de azt is oly természetesnek vették, mint az élet más gondját.
Nehéz küzdelmű, de kiegyensúlyozott világ volt az övék. Ha megkeserítet-
te valami a papolciak történelmi életét, az a társadalom rendi tagozódása volt.
A possessorátus gögje, az egytelkes nemesek lenéző büszkesége, a székely

kiegyensúlyozottá
tette a papolciakat, semmint panaszkodóvá. Egyedül a szántóföldjeik vol-
tak mostohák, de azt is oly természetesnek vették, mint az élet más gondját.
Nehéz küzdelmű, de kiegyensúlyozott világ volt az övék. Ha megkeserítet-
te valami a papolciak történelmi életét, az a társadalom rendi tagozódása volt.
A possessorátus gögje, az egytelkes nemesek lenéző büszkesége, a székely

lófők nemesi viselkedése, a gyalog székelyek múltból táplákozó, s oda visszatekintő szabadság-nosztalgiaja. A jobbágy, a provídius, a zsellér, a más házán lakó, a házicseléd, a béres, a napszámos mintha istennek embere sem lett volna. Még a harang sem úgy szólt értük, még a pap is másként prédikált nekik. A szék tisztviselői, assessorai, a földesurak gazdatisztjei, olykor még csak jobbágyivadék dominális bírói is rangon alulinak tartották szóval, barátsággal magukhoz emelni a parasztokat. A rendiségnek ez volt az egyik átka, a másik pedig a jövővel nem kalkuláló tunyasága. Mindez ott, a hegyekre ült ködben, a metsző hidegben, májusi sarjadásban, augusztusi verőfényben is nyilvánvaló volt, de számukra, kistöldű, ügyeskező jobbágyok számára nem ígért jobbat a polgárosodás sem.

Az ipar:

A papolciak iparüzése kezdetben csakis a háziiparra és egy-két nélkülözhetetlen kézműves mesterre szorítkozott. Kovácsra a lópatkoláshoz, nyíl-hegyek, zablák, kengyelek készítéséhez, később az ekevasak, aratószerszámok, erdőélő fejszék, fűrészek, balták, faragókések készítéséhez, élezéséhez, hegyi szekerek vasalásához mindig szükségük volt. Feltételezhető, hogy élt is Papolcon mindig egy-két, néhány vasműves. 1820-ban éppen négy cigánykovács kínálta ördögi mestersége ügyes míveit és szükséges szolgálatait jobbágyoknak, székelynek, lófőnek, nemesnek, földesúrnak, mindenkinek. Ekkoriban, a viszonylag sok nemes és lófő okán két szabó is üzte a mesterségét Papolcon. Elképzelhető, hogy szücsök, tímárok is serénykedtek a faluban, ha már az 1759-es falutörvény szigorúan tiltja nekik, hogy a falun keresztül folyó Papolc vizében súlyos büntetés terhe mellett ne merészeljék a bőrt mosni, áztatni. Egy-két hentes vagy mészáros is szolgálhatta a falu szükségletét, mert nekik is tiltatik a megnyúzott állatok bőrét, a zsigereit, beleit a patakba dobálni, mosni. Ha nem lettek volna, bizonyára hallgatott volna róluk a törvény, s a tilalmat inkább a lakosokra rójják, mint rájuk. Ezekről a mesterekről nem sokat tudunk. Azt viszont tudjuk, hogy I. Lipót idejétől vásárjogot nyertek Papolc földesurai, akik a maguk hasznára minden hét hétfői napján hetivásárt és éveként négy sokadalmat tarthattak, a vásárvámmal, vásárpénzzel is gyarapítva jövedelmüket. Márpedig ahol vásár is, hetipiác is van, hamar megtelepszik, ha nem is egy céh, de egy-két kontár, aki a városok céhei-

nek szigorú szabályai és kötelezettségei, a költséges remekmű készítésének procedúrája alól mentesülhet. Nagy számú kézművessel nem kell számolnunk Papolcon, de a kézművesek teljes hiányával sem, soha. A patakok alkalmasak voltak malmok hajtására. Ha örölnivalóban nem is duskálhattak a papolciak sohasem, egy-két egykővű malom csak zakaolt, zúgott, csergett a patakok vizén. Az őrlőmalmoknál alighanem mindig több fűrészmalom működött a községben és annak hatrában. A deszka-, lécs-, szarufa, gerenda, egyéb épületfa készítéséhez szükség volt erre. Kereslet folyamatosan volt ilyen árura, s Brassó szekérrel is elérhető távolságra volt. Molnárok kellettek ezekbe, akik elkészítették a víziszerkezetet, javították, működtették. Lisztmolnár és famolnár. Élt itt mindig annyi lófő, hogy egy-két-három kovácsot foglalkoztatott. Nemes is, székely is élt annyi mindig, hogy egy-két szabót, harisnyakészítőt el-tartottak megrendeléseikkel.

Annyi bizonyos, hogy a mindennapi létükhöz szükséges háztartási és gazdasági eszközöket, bútorokat, ruházatukat, épületeiket, élelmüket a papolciak többnyire maguk állították elő. A vásár megjelenésével, a rendszeres piacozással jelentős mértékben megváltozott az az állapot, ami korábban jellemezte Papolc önellátását. A 18. század elejéig hetipiacot is képes volt eltartani a település. Ma még bizonytalan, hogy a vásártatásra jogosult földesurak mikor vitték át a hetipiacot Zágonba, annyi azonban biztos, hogy az országos négy sokadalmat érdemesnek tartották Papolcon rendezni.

A 18. század végén, a 19. század elején egyre gyakrabban fogadott be Papolc kézműveseket, vagy éppen belőlük kerültek ki különböző mester-ségek művelői. Mivel Papolc óriási erdőterülettel rendelkezett, a faluban előállított ipari cikkek főként a következők voltak: deszka, kád, hordó, zsindely – amelyekkel előállítóik nemcsak Brassóban, Moldvában is ke-reskedtek. A 19. század végén Papolc ipari gócpontnak számított, ha egy-általán beszélhetünk Székelyföldön ipari gócpontokról. A marosvásárhe-lyi iparkamara statisztikai adatai szerint 1895-ben 74 kisiparos működött a faluban: 4 asztalos, 2 bognár, 2 csizmadia, 2 gyapjúmosó, 10 korcsmá-ros, 9 kovács, 5 lakatos, 7 molnár, 1 gőzfűrész- és fűrészmalom tulajdo-nos, 6 mészáros, 8 vegyeskereskedő és szatócs, 14 posztóványoló, 2 gyap-júeladó.⁶⁰ A 19. század utolsó évtizedében megjelent a fafeldolgozó gőz-

fűrészgyár is a faluban. Kicsit fellengzősen azt is mondhatnánk, Papolcot meghódította a gyáripár. Alig több ez, mint a hajdani östermelés nyersanyagainak félkész áruvá formálása, de hatékonysága, mennyisége, a munka szervezettsége, ritmusa, az anyag szállítása gyáripari módszerekkel történt, s hozzá megalakultak a lakótelepek is: Kommandó, Musa, Gyulafalva.

A háziipar:

A község életében a 20. századig minden piacozás, gőzfűrész-telepítés, minden polgárosodás ellenére mégis a háziipari tevékenység játszotta a legfontosabb szerepet. Ennek a falu megélhetésére is negatív hatást gyakorló visszaszorulása nem a gőzfűrész megjelenésétől datálható, sokkal inkább a határreguláció, a telekkönyvezett birtok megjelenésétől, a community közerdeinek szétmérésétől, az erdőközirtokosság felszámolásától. A fűrészgyár ugyanis nem házi eszközöket, nem faedényeket csinált. Sajtárt, vedret, vékást, hombárt, faragott és festett bútorokat, kaptafákat, fakanalakat, tekenőket, kádakat, zsindelyt, szőlőkarót, szivanót, hólapátot, szánt, szekéralkatrészeket, dikókat, ágyakat, népi bútorokat, szuszékokat, fejőszékeket, kisszékeket, egyebet továbbra is készíthettek volna a lakosok, a minden famunkához értő papolciak, ha lett volna alapanyaguk. A község lakóira a végzetes csapást az jelentette, hogy ezek az egyébként nem magas jövedelmet hozó fafaragó tevékenységek csak addig biztosítottak elviselhető megélhetést, amíg a készítésükhöz szükséges alapanyag, a kupafa ingyen, vagy a közirtokosságnak fizetendő minimális összeg ellenében voltak megszerezhetők. Az már önmagában is nagy veszteség volt a lakosság számára, hogy az épületfa – gerenda, szarufa, folyógerenda, lécz, deszka – forgalmazásától elestek a gőzfűrész révén, de a magánirtokba kerülő erdőkkel elestek a fától is. Elestek a magánirtokba került erdők legeltetésétől, az ott lehetséges szabad vadászattól, madarászattól, halászattól, az erdőélés ezernyi más hasznától is. Ez a kiszorítottság szomorú nyomorúságot hozott Papolcra.

A nagy változás, a magánirtoklású erdők, a gőzfűrész megjelenése komoly csapást mért a papolci háziiparra, ugyanakkor a beköszöntő általános szegénység révén konzerválta is a háziipart. Azzal, hogy az erdőket a korábban usuált, irtokolt szántóföldek arányában osztották fel, éppen

azok jártak végzetesen rosszul, akik inkább az erdőélésre és állattenyésztésre koncentrálnak, kevés vagy éppen semennyi szántóföldet nem műveltek, s azok jártak jobban, akik majorkodtak, élelemtermelésre rendezkedtek be. Ezek pedig a rendi korszak possessorátusai voltak, akik ha a rendi korszakban nem is piacra, de udvarházuk belső szolgálói, a nekik robotolóknak számára az élelemadás szokása révén nagyobb volumenben voltak kénytelenek majorsági szántókat műveltetni, a rendi korszakban éppen az ingyen robotra építve ezt a tevékenységet.

A közbirtokosság felszámolásával a lakosság nagyobbik része létalapjától esett el. A rájuk szakadt szegénység közepette saját maguk kényszerültek előállítani az élelmiszercikket (tejterméket, kenyérfélét, húsfélét – a három fő alapélelmiszer). Még a korábbiaknál is jobban rákényszerültek, hogy az építéshez szükséges alapanyagokat és épületeiket maguk készítsék. Ruházatra még a korábbiaknál is kevesebb pénz jutott. Ezt is maguknak kellett készíteni, mint a lakástextileket és mindenféle használati tárgyat, eszközt, szerszámot. Legelterjedtebb továbbra is a famívesség, a faipar volt a háziipari ágazaton belül. Hegyi patakok által működtetett kis teljesítményű vízfűrészeken állították elő továbbra is a deszkát, amely minden faipari termék alapanyagát képezte. Papolcon a múlt század végén többek között 9 kádár-iparost, 2 szekérfőmestert, 2 szita-, rostkéreg és kéregfadoboz készítő, több zsinolykafőmestert tartottak nyilván mint fafeldolgozó kisiparosokat.

A fonó- és szövőipar keretében durvább vészonzókat, székely szőtest, darócposztót (zekeposztó), pokróc- és szőnyegneműket szőttek, amelyek mind adás-vevés tárgyát képezték. Kötélveréssel 1 mester foglalkozott Papolcon, aki áruját, a helybeli állattartókon kívül a brassói kereskedőknek adta el. Vesszőseprű kötéssel 3 mester, szalmafonással 1 mester foglalkozott. Ezenkívül sarló- és fejszekovácsozással, kefekötéssel, fa- és vasekekészítéssel, hamuzsír főzéssel, borda- és szövőnyüst készítésével, kéregfaragással, szitakötéssel, női ruha varrással, fuvarozással, faedények készítésével foglalkoztak.

A gyáripar:

A gőzgép, vele a gyáripar elég későn érte el Papolcot. Az első ilyen vállalkozás a szeszgyár volt, a 19. század második felében. Zathureczky Gyula

földbirtokos alapította az első gőzszeszifőzdét. A vállalkozás iratanyaga vagy megsemmisült, vagy lappang valahol, ezért már csak a legöregebbek emlékezetében él, inkább mondaként, legendaként. Az 1950-es évek elején még látni lehetett a régi szeszgyár romjait, s a köztudat számontartotta hajdani létezését. A kertet, ahol hajdan e gyár állott, ma is Masinakertnek nevezik – jegyezte fel Bede Sándor a visszaemlékezéseiben az 1930-as években.⁶¹ Ezt a gyárat később fafeldolgozó gyárak követték.

Papolcon – óriási erdőterülettel rendelkezvén – a faipar fontos kereseti lehetőséget biztosított. 1888-ban az Erdélyi Faipari Részvénytársaság Horn Dávid vezetésével beindította nagykapacitású fafeldolgozó gyárat a papolci erdőben.⁶² Mielőtt azonban részletekbe bocsátkoznánk, szólnunk kell a hajdani székely erdőigazgatásról, erdőhasználatról – hogy világosan álljon előttünk, mit rombolt szét a gyáripar.

A mezei gazdaságból bajosan élő lakosság létfenntartásért vívott mindennapi küzdelmében nagy-nagy szerepet játszott az erdő. Faállománya szolgáltatta a hajlékot embernek, állatnak. Ez volt a falu legfontosabb energiája. Szerszámokat, használati eszközöket s részben a megélhetést biztosította. Mivel az erdő nagyrészt köztulajdonban volt, a lakosok maguk hoztak törvényeket, teremtették meg az erdőigazgatás alkotmányát, az erdőrendtartást. A birtokosok és a falu képviselőiből formálódott igazgató- és rendelkező testület óvta az erdőt az ésszerűtlen kihasználástól. Volt óvott, tilalomban tartott erdőterület (tilalmas erdő = avas erdő). Volt külön tűzifa-kitermelésre kijelölt erdőréssz, s kinek-kinek az őt megillető famennyisége, melynél többet nem vihetett haza. Nagy hangsúlyt fektettek az erdővédelemre. Például az erdőn vadgyümölcsfát levágó, lombjárt, eszközfaszerezésért vagy éppen tűzrevalóért pusztító embert három forint büntetéssel sújtják. Az erdőpásztoroknak kellett gondot viselniük erre a sajátos közös vagyponra. Egy másik határozat értelmében a vadgyümölcsöt és cseremakkot senkinek nem szabad szüretelni addig, míg a falu fel nem szabadítja és együttes begyűjtését el nem határozza. (A vadgyümölcszedés ill. makkszedés napját harangszó adta a lakosság tudtára.)

A szénégetők, faaszalók, hamuzsírégetők pusztításától különösen óvták az erdőt.

A falutörvények általában meghatározták az erdő kitermelésének, a fa használatba vételének a módját. Rendszeres volt az a szokás, hogy a le-

dölt, kiszáradt fáktól, gallyaktól kitakarították az erdőt. A fagyűjtésnek – mint mindennek – meghatározott napja volt. Ilyenkor a falu apraja-nagyja résztvett a munkában. A jó tűzifát, eszközfát és épületfát adó erdő gondozása rendjén ugyancsak hozzájutottak tűzifához a community tagjai. Az 1759-es falutörvény előírta, hogy a tilalmas helyek „*idővel haszontalan fáktól megtisztíttassanak; amiket kivágnak közüle, azok is illendőkép-pen felosztassanak.*”⁶³

Az erdölés inkább a téli napokon folyt, amikor a mezei munka szünetelt, és a havas utakon szánnal a hordás is könnyebbé vált. Meghatározott napokon, az erdőpásztor ellenőrzése alatt történt a fa hazafuvarozása. Nem mindenkinek volt saját fogata. A gyalogszeresek az 1759-es szabályzat szerint „*felibe az idevalókkal*” hozathatták haza a részüket. Külön tilalmazták azt, hogy a hazahordást illetően idegen falusival egyezkedjenek a marhátlan gazdák.

A 19. század utolsó évtizedeiben (1882-ben) ez a szigorú törvények által védett erdő zsidó kereskedők kezére jutott, akikből már hiányzott az erdőt illetően az óvó, védelmező, generációkon átívelő megélhetésre is gondoló előrelátás. Ellenkezőleg, csak a jelenre és a haszonra tekintő szemléletmód uralkodott el. Megindult a nagyüzemi faipar, a haszonszerzés székelyföldi harácsolásának akkoriban leglátványosabb, évszázados erdőket egy-két év alatt tarra vágó mohósága. Zathureczky Gyula baróti nagybirtokos (papolci birtokos is) a papolci erdőterületen 8000 holdnyi – első minőségű műfa feldolgozására alkalmas – erdőrészt adott el a community tudta és akarata nélkül Horn Dávid fakereskedőnek, holdanként 10-12 forintnyi árban. Az erdő igazságtalanul való eladásának pere az 1910-es évek elejéig húzódott. E tettével Zatureczky Gyula volt a Háromszékben pompázó megyei erdők nagyméretű értékesítésének első elindítója. Az idegen vállalkozók tulajdonát képező vállalatból azonban a papolci community-nak előnye alig volt. Az alkalmazottak idegenek voltak, akik még a magyar nyelvet sem beszélték, s emiatt a lakosságnak nem volt bizalma irántuk. A vállalkozók kénytelenek voltak tót munkásokat betelepíteni. Az eladott erdők óriási értékéből csak a potom vételárat kapták a tulajdonosok, a haszon a vállalkozóké volt.

Kezdetben (1882-vel kezdődően) e vállalat nagy költséggel az addig járatlan őserdőben mintegy 20 km hosszúságban utat épített, roppant

mostoha körülmények közt. (A köztudatban Zsidók útja néven élő út egyes szakaszai még ma is láthatók.) Ezen az úton szállították le az erdei telepeken, Gyulafalván és Kommandón feldolgozott faanyagot, amelyet a brassói vasútállomásra fuvaroztak. Később (1891) a Brassó-Kézdivásárhely közti vasútvonal, valamint a Kovászna-Térrét-Kommandó helyi érdekű keskenyvágányú vasútvonal kiépítésével a tengelyen való szállítást fölhagyták. Musatelepről már vasúton kezdhették meg a feldolgozott faanyag elszállítását. Ez az iparvasút iszonyú mélységek fölött, majdnem függőleges meredek hegyfalak oldalán vonult át az őserdő rengetegein, amelyek ünnepélyes csöndjébe bevitte a létért folyó küzdelem profán lármáját, s lehetővé tette sok ezer hold erdő könnyörtelen és tervszerűtlen kivágását évtizedeken át.

Az 1890-es években Papolcon (a mai Gyáralatt nevű területen – a temető mellett) Bajkó Ferenc papolci lakos, majd 1903-ban az ő telkén a Heksch és Mettner-cég létesített fafeldolgozó gőzfűrészgyárat, amely az 1950-es évek elejéig működött. E gyár is tervszerűtlenül nyelte a papolci community által korábban oly féltve őrzött, és oly nagy becsben tartott őserdőket.

Ugyancsak a papolci őserdők táplálták a Diósi Ignác és fia, Lajos nagyváradi fakereskedők által az 1890-es években Barátoson létesített fafeldolgozó gyárat. E cég az erdők könnyebb és olcsóbb kitermelhetősége érdekében keskenyvágányú iparvasutat építtetett a Barátos-Papolc-Kommandó-Kommandón túli erdők útvonalán (az ún. Diósi-vasutat). E rablógazdálkodásokkal hosszú időre megpecsételődött a papolci erdők sorsa, s az egyéni haszonszerzés mohósága általános nyomorúságba döntötte Papolc lakosságának nagyobbik hányadát.

Kereskedelem:

Papolc természeti adottságai miatt nem rendezkedhetett be zárt önellátásra a rendiség korában sem. A kényszerű regionális árucseré alighanem a falu megalakulásától végigkísérte a lakosság hétköznapijait. Állatot, erdei termékeket, fát, vesszőt, gombát, halat, madarat, szőrmét, egyebet kényszerültek cserélni keményítő tartalmú élelmiszerekre, gabonára, sóra, vasra, fémeszközökre. Ennek a regionális árucseré-kényszernek a színtere volt a vásár. A 17. század végéig a székelyföldi, főleg a háromszéki

sokadalmak, majd Brassó szabad királyi város volt Papolc kényszerű árucseréjének színtere. A 17. század végén Papolc földesurai I. Lipót királytól nyertek jogot a falu területén vásár-, hetipiac-, országos sokadalom tartására. A 19. század elejéig, amíg a Szentkereszti- és Dindár-familia javaslatára, és a papolci communitás ösztönzésére a hetivásárokat át nem költöztették Zágonba, addig a hétfői napokon tartották az Alvégen, a templom alatt a hetipiacokat. A sok ricsaj, a tolvajlások megszorodása, a részegeskedések, a hangoskodás, a káromkodás falu erkölcsét rontó hatása ösztönözték a papolci communitást, hogy örömmel kiengedjék a falu területéről a hetipiacokat. Az évente engedélyezett négy vásárt azonban a földesurak is jövedelmezőbbnek vélték Papolcon tartani, s a falu tiltakozását elfogadván, saját birtoktestükből engedtek át területet a négy országos sokadalom számára. Maguk a papolciak 1820-ban a következőket mondták a faluban tartani szokott sokadalmakról: „*Vásáros helyek ehez |!| a faluhoz vagynak: magában a faluban is esik egy esztendőben 4 vásár, mely az ide való uraságoké privilegialitás. Távulabb vagynak Várhegy, egy mélyföldnyire |!|, ahol minden héten vásár esik, Kézdivásárhely, az hol hasonlóképpen vásáros nap vagyon, esik mintegy két mélyföldnyire |!|, S[epsi]szentgyörgy, itt is hétivásárok esnek, e valamivel tovább esik két mélyföldnél |!|. Uzon, e két mélyföld |!| ide. Itt is hétivásárok esnek. A Bartzaságon Brassó, ez hol ismét minden héten nagy vásárok esnek, efelett két országos sokadalom. Esik ide mintegy öt mélyföldnyire |!|. Ezekhez a járó utak térségen vagynak, s többnyire jó állapotba[n], s ezen vásáros és sokadalmas helységekben minden naturálékot könnyen lehet szerezni, és eladni.*”⁶⁴ A papolci hetivásárokról itt már nem esik szó, de a szomszédos zágoniakat sem említették meg a lakosok. Alighanem azok tartása, érdeklődés hiánya miatt éppen szünetelt, s majd csak később nyitották meg a földesurak Zágonban, amikor már a lakosság megélhetése, érdeklődése, a regionális árucseré kényszere okán szükség volt rá.

Az évente négy alkalommal – Bálint-, Lőrinc-, Demeter-napján és Pünkösöd nagyhetének hétfőjén – megtartott sokadalmaknak nevezett országos kirakodó- és állatvásárok mind a földesuraknak, mind Papolcnak hasznára voltak, bár a communitásnak a vásártartásból nem volt semmiféle bevétele. Ezt maguk a lakosok is hangsúlyozták az 1820-as faluvalatáskor: „minhogy ez – mármint a vásár – az uraságé, ebből semmi hasz-

na nincs a komunitásnak“. A kirakodóvásár napját megelőzően már egy-két nappal korábban elkezdődött a baromvásár. Ezekre Háromszékből, Moldvából és Havasalföldről is nagyszámú marhaállományt hajtottak fel. E baromvásárokat egész Erdély területéről látogatták vevők, sőt az aradi marhakereskedők is rendszeresen fölkeresték – írja Potsa József.⁶⁵ A sokadalom napjai így valóságos ünnepnek számítottak a lakosság számára. A vásározók nem a komunitásnak fizették a vásárvámot, ma inkább helypénznek neveznék, hanem a vásárjogot megszerzett földesúri udvaroknak. Papolcnak annyi haszna volt ezekből, hogy helyben adhatta-vehette portékáit, s a szabad korcsmárlás és húsmérés jogán bárki árulhattott bort, pálinkát, pecsényét, egyéb húsféléket. Vásároknak pedig az ilyen árucikkeknek felettébe nagy a keletje, már csak a sikeres üzleteket lezáró áldomás-poharak okán is.

1706-ban (hogy előtte hol volt a vásár helyszíne, nem tudható bizonyosan) a sokadalmak helyéül a templom körüli teret jelölték ki a kirakodóvásár számára, míg az állatvásár helyszíne a Piactér volt (helyén ma Kelemen Antal és Szabó Bálint előudvara, valamint a hídmérleg található). Vásártulajdonos ekkor Geréb Jánosné Csegezi Zsófia és Henter András. Később ismét máshol jelölték ki a vásárok helyét, ugyanis a vásárosok és a falu közt nézeteltérések támadtak, ami miatt a falu visszavette a vásárra átengedett helyet. A továbbiakban a birtokosok (Szentkereszti, Dindár, Salamon és Vajna család) jelölték ki a vásárteret. A papolci országos sokadalom meglétéről a 19. század folyamán mindvégig, sőt a 20. század legelején is tudomásunk van a jegyzőkönyvi tudósítások révén. Például az 1835. novemberi községi jegyzőkönyv tanúsága szerint október 18-án tartották az őszi sokadalmat.⁶⁶ 1894-ben az állatvásárra 1849 darab szarvasmarhát, 360 lovat hajtottak fel az ország különböző részéből. Ebből 236 szarvasmarha és 30 ló került eladásra. 1895-ben 2897 szarvasmarhát és 158 lovat hajtottak fel a papolci baromvásárra, melyből 331 szarvasmarha és 40 ló cserélt gazdát. Az 1913. április 13-i egyházi jegyzőkönyv tanúsága szerint a Pünkösöd előtti hétfőn országos vásárt tartottak Papolcon.⁶⁷

A vásártartó komunitás tagjai azonban nemcsak vásárok alkalmával kereskedtek. A különféle fatermékekkel (deszka, kád, hordó, zindely, faedények stb), posztójukkal és más, általuk előállított termékkel az or-

szág több vidékén (Brassó, Szászváros, Segesvár, Szászsebes és környéke), de még az akkori külföldön (Moldva, Havasalföld) is kereskedtek. Az 1864. nov. 15-i egyházi jegyzőkönyv tesz említést például egy Brassóba deszkát vivő szekeresről, akire mellékfeladatként a brassói Nagy Gyula leánytanító Papolcra költöztetését rótták ki.⁶⁸

Az 1848-as szabadságharc után, a Geringer-féle iparrendelet következtében szabaddá vált kereskedői és iparüzési tevékenységek gyakorlására egyre több szatócs, boltos, kiskereskedő telepedett le a faluban, s egyre többen béreltek a komunitástól, a possessorátustól korcsma- és mézárszéktartási jogot. Ezek többnyire zsidók voltak, akik fellendítették a papolci kereskedelmi életet.

Pénzügy:

Papolc nem tartozott sohasem a tökeerős települések közé. Vásártartó hely mivolta ellenére is több áru cserélt gazdát korábbi piacain, sokadalmain cserekereskedelem formájában, mint pénzért. A polgárosodás kibontakozása azonban magával hozta már a reformkorban a pénzforgalom fellendülését, a pénz szerepének növekedését a köznapi életben is. Adót, illetéket, postai szolgálatot, tandíjat pénzben kellett leróni, fémeszközöket, sőt, italt a korcsmában is egyre inkább pénzért árultak a kereskedők, majd vasúti jegyet, újságot egyéb közszükségleti cikket immár csak készpénz ellenében lehetett kapni. Gépeket, gyári termékeket is. A szabad rendelkezésű ingatlan tulajdon megteremtése, a telekkönyvezés bevezetése 1854-től lehetővé tette, hogy földet, házat, erdőt, kertet, rétet, szántót vehessen bárki, akár vékásnyi, de uradalomnyi terjedelemben is. A papolci lakosok uradalmak vásárlásáról még álmodni sem igen álmodhattak, de egy-két vékás földet, egy-egy korszerűbb vasekét, boronát, majd vetőgépet, egyebet ők is megcélozhattak, ha kellő mennyiségű pénzt összegyűjthettek, vagy éppen a szükséges vásárláshoz elfogadható kamatozású hitelt vehettek fel. A hitellehetőség megteremtéséhez volt szükség a pénzügyintézetekre, ahol felesleges pénzcsekjét bárki kamatoztathatta, s viszonylag elfogadható kamatra hitelt is vehetett fel.

Papolcon e szükséglet kielégítésére 1859-ben alakult meg a hitelszövetkezet. Elsőrendű feladata az volt, hogy a kispénzü emberek takarékosága révén pénzalapot gyűjthessen, és tagjai mérsékelt, 8%-os kamat-

tal tőkéhez juthattak. Alakulásakor mindössze 24 tagot számlált a szövetkezet, azonban 1904-ben már 272-re szaporodott a tagjainak száma. E

A volt Hitelszövetkezet székháza

pénzintézet tiszta nyeresége 1904-ben 1084 korona volt. A hitelszövetkezet elnöke a 19. század végén és a 20. század elején Veres Károly papolci református lelkész volt, igazgatói tagok pedig az akkori tanítók, a jegyző és község választott vezetői. Egy ideig a

szövetkezet hivatalos helyisége a régi község háza egy kis szobájában volt,

majd bérelt magánlakásokban. Miután 1928-29-ben Bede Sándor akkori tanító közbenjárására megépült a hitelszövetkezeti ház (a mai „bodega” épülete), három évtizeden át otthonra lelt benne a pénzügyintézet.⁶⁹

A Hitelszövetkezet igazgatósági- és felügyelőbizottsági tagjai 1942-ben

Az egyházi élet

A papolci ember nemcsak kenyérrel, igével is élt. Nincs konkrét forrásunk arról, hogy a székelyek, közöttük a papolciak mikor tértek át a ke-